

A DEMOKRATIKUS IDEÁL

TANULMÁNY

ÍRTA ÉS FELOLVASTA A SASKÖRBEN

Dr. EULENBERG SALAMON

1918

Tisztelt Hallgatóság!

Bátran és könnyelműen megígértem, hogy felolvasást tartok a demokratikus ideálról vagyis olyan témáról, melyről éppen tíz estén át olvashatnék anélkül, hogy kimeríteném a tárgyat. De minthogy megígértem, ígéretemet be kell váltanom, de a tárgy maga is olyan vonzó, hogy szívesen beszélek felőle, im itt ülök előttetek.

Olvasmányaim között éppen az újabkori demokrátiát tárgyzó némely könyv jutván kezembe, az egyikben véletlenül két nézet a politikáról, helyesebben a politikával való foglalkozásról jutott szembe egymással.

Az egyik nézet Werner Sombart sociologus és nemzetgazdától ered, aki ezt mondja: Ein Mann von Geist und Feingefühl mache um alles Politische einen weiten Bogen, über das Unerfreuliche in unserem Regierungssystem komme man mit ein bischen Humor ganz gut hinweg. — Szellemes és finom érzésű férfiú minden politikai dolgot nagy ívben messzire elkerül, kormányrendszerünk nem örvendetes részein pedig egy kis humorral könnyen túlteszi magát. — íme a kényelmes polgár, aki nem szereti a kellemetlent sem olvasni, sem látni, és aki túlságosan szereti a tudós nyugalmát és önmagát.

A másik ellentétes nézetet e tárgyról vallotta és vallja a másik kétségen kívül nagyobb i.ualitású német Liszt, nagy német jogász, titkos tanácsos, ki pár évvel a nagy háború előtt egyetemi rektori minőségben az egyetemi hallgatókhoz intézett beszédében ekképpen szól: In Ihr (der Jugend) möge die Überzeugung gross werden, dass nicht die Pflege von Kunst und Wissenschaft, sondern die Pflege derjenigen Kräfte, die dem Lebensinteresse des Volkes dienen, die oberste Pflicht des Staatsbürgers bedeutet. -- Benne, t. i. a fiatalságban az a meggyőződés kell hogy megérlelődjön,

hogy az állampolgár legelső feladata nem a tudomány és művészet, hanem azoknak az erőknek, azoknak az energiáknak a művelése, melyek a nép életérdekeinek szolgálnak.

És megvallom, hogy ezen erkölcsi komolyság és felelősségérzettől tanúskodó szavak rám is mély benyomást tettek, mert magamnak is be kellett látnom, hogy a népben rejlő nagy erők felköltése és a köznek szolgálatba való adása képezi mindnyájunknak első feladatát, mert ezen erők felköltése és értékesítésével a tudomány is, de a művészet is érvényre fog jutni és művelőkre fog találni.

Ha én most a demokratia ideáljáról kívánok pár megjegyzést tenni, akkor nem teszek különbséget a polgári és a sociális demokratia közt, mert a végcélzt tekintve tulajdonképen mindkettőnek egy irány felé, egy célz felé kell haladnia.

Másrészt pedig a társadalmi tudományok, vagyis a történelem, jogtudomány és a politika maguk is úgynevezett céltudományok vagy tudományosan kifejezve teleologikus tudományok, vagyis azt kutatják, hogy mindegyiknek mi az elérendő végcélja, és hogy e célz milyen eszközökkel közelíthető és érhető el a legbiztosabban. így az államtudományokban és a politikában mindenekelőtt megállapítjuk elsősorban a politika és az államnak a célzját, és azután vizsgáljuk, milyen módon és milyen eszközökkel érhetjük el a célunkat legbiztosabban.

Tisztelt Hallgatóság!

Nem akarok sokat teoretizálni és ezért röviden az állam és a politika legfőbb célzjának azt tartom, hogy az államnak minden polgára boldoguljon és a lehető legjobb módon élhessen, minden benne rejlő tehetségét kifejleszthesse, egyszóval mindenképen meg legyen elégedve.

Hogy ezt a célzt csak az igazi demokratikus fejlődéssel lehet elérni, ezt akarom Önöknek megmagyarázni és kifejteni, és egyúttal messzire eltávolítani tőlünk és lehetetlenné tenni azt a felfogást, melyet nem egy nagy elme az évezredek folyamán az emberiség fejlődésének ideálja gyanánt állított fel, és melyet például a nagy konzervatív gondolkozó Treitschke így fejezett ki, hogy: Die

Kulturaufassung des Staates ist, class die Millionen ackern, schmieden und hobeln müssen, damit einige Tausend forschen, malen und dichten können. — Az állam kultúrfeladata abban áll, hogy milliók szántsanak, kovácsoljanak, gyaluljanak, hogy néhány ezren búvárkodhassanak; — avagy más helyen: Eine Statue des Phidias wiegt alles Elend der Millionen antiker Sklaven auf. — Phidiásnak egy szobra megéri az antik világ rabszolgái millióinak nyomorát; — amilyen eredetien tetszetős első pillanatra e nézet, olyan szörnyűséges, embertelen és valótlan e nézet és amellet végtelen igazságtalan.

De most már igazán rátérek tárgyamra.

A régi Egyiptomban történt mintegy négyezer év előtt Thébes szent városában, hogy évenként a Nílus áradásának kulminációja alkalmával Osiris isten főpapja az ő fehér díszornátusában nagy segédlettel lement a Nílus partjára és megmérte a Nílus áradásának magasságát.

Ahány lábnyi volt az áradás, az a főpap számítása szerint annyi búzamérték egység volt az ottani és akkori földmérték, vagy mondjuk egy ρ tömi holdakon az az évi búzatermés.

Ezt az ottani papság évezredes megfigyelés és számítások alapján megállapította, még mielőtt az ottani nép, az ottani földműves még csak egy búzaszemet is vetett volna el.

Ezen megállapítás után az egyiptomi adófelügyelőknek, adóbeszedőknek már igen könnyű volt a dolguk, az egész adókimutatás immár csak egy egyszerű számtani művelet, szorzás, vagy osztás volt. És ha az adórendszerük nem volt ugyan modern progressív rendszerű, de az akkori viszonyoknak megfelelőleg eléggé igazságos és méltányos volt, és meg kell adni ennek a régi papi kormányzati rendszernek, hogy a fő elveiben mindenképen szigorúan igazságos volt úgy a közigazgatásban, mint az igazságszolgáltatásban, elannyira, hogy az egyiptomi polgár még halála után is szigorú bíráló volt kitéve, vájjon igazságos és becsületes életet folytatott, mert attól függött, vájjon részesül-e az egyiptomi fogalmak szerint tisztességes temetési szertartásban. És habár ez ország kormányzói a legjobb szándékkal voltak eltelve, hogy a nép minden réteget megelégedetté és boldoggá tegyék. ezéjüköt még sem érték el, eszközeik megválasztásában nem voltak szerencsések. Az ország kormányzása kasztok uralma folytán a fejlődésben megakadt, a tudomány és a művészet, sőt az ipar

egyes részei is egyes osztályok kiváltságai lettek, és főképen azért, mert a nép nem volt ura és irányítója saját sorsának.

És midőn most a görög demokratia sorsával kívánok röviden foglalkozni, Önök bizonyára már észrevették, hogy egy bár rövid, de áttekinthető történeti visszapillantást teszek a demokratia vagyis a népuralom fejlődéséről.

Az a fényes szellemi élet, mely a görög demokratiaokban, helyesebben köztársaságokban — mert demokratia alatt a görögök mást értettek — kifejlődött, és amely a fehér faj fejlődésének a tudomány és művészet terein örök szépségeit megalkotta, és melyre a modern kor is kétezer év után is építeni kénytelen, az a szellem, mely eltévelyedései daczára is soha el nem múló dicsőséget szerzett a régi görög szellemnek, ez mind a demokratia, helyesebben politeia jegyében és a népuralom alapján épült. És ha ez a demokratikus szellem sem tudott maradandó állandó boldogságot és állandó alkotásokat létesíteni, ennek is szerintem az volt az oka, hogy a népuralom ott sem volt igazi demokratia, mert ha Aristoteles szerint teljes jogú polgár, vagyis az, akit az angolok úgy határoznak meg, hogy »lawful man«, az az egyén, aki jogszerű részese a törvényhozásnak, az igazgatásnak és az igazságszolgáltatásnak, akkor viszont azok a polgárok, akiknek jóléte végezt Aristoteles szerint az állam existai, a legtöbb görög demokratikus alkotmányokban egy koilatolt és szabadalmazott osztály képezett: az az osztály t. i., amelynek tagjai nem élnek kezük munkája után és akiknek annyi a vagyonuk, hogy egyedül a szemlélődésnek és a művelődésnek élhetnek.

Reménytelen feladatnak tartotta Aristoteles azt is, hogy egy mechanikai physikai munkával foglalkozó munkásból, földművesből, vagy kézművesből, akinek nem marad elég ideje szemlélődésre és gondolkozásra, igazi polgárt csináljon, még akkor sem, ha az illető a legfinomabb, a legügyesebb munkával foglalkozik. A nehéz munkára pedig a rabszolgákat tartotta fenn, akiket minden politikai jogon kívül állóknak jelzett.

És habár az állam kötelességévé tette, hogy az utóbbiak életét is minél kellemesabbé tegye, mint azt az ő életviszonyaik megengedik, de az igazi jólétre és szerencsére ezeket már képteleneknek tartotta. És még Plató ideális állama sem ment ezektől a hibáktól.

Maradandó és minta alkotások a görög demokráciák, helyesebben politeiák sem voltak, már azért sem, mert nem volt bennük minden erkölcsi alkotás alapja, az igazságosság.

A nagy és hatalmas római köztársasággal és az ezután következő, a caesarismusba kifejlődő államalkotással még rövidebben végezhetünk.

A római köztársaság legfényesebb napjaiban is aránylag igen kevesen voltak, akiket teljes jogú polgároknak lehetett volna mondani. A lakosság túlnyomó része jogfosztott rabszolga, avagy kitarzott városi polgár. Az igazi népuralom ott sem fejlődhetett ki.

Az emberi jogokat és az emberek egyenlőségét és emberszeretetet hirdető zsidó vallás és utóbb a kereszténység, az evangélium sem tudott egyhamar ezeken a viszonyokon változtatni. A középkor városi republikái sem alakultak a népuralmon, hanem kivétel nélkül aristokrata kisebbségi köztársaságok voltak. A kor fényesebb elméi is csak azzal foglalkoztak, hogy kit illessen a világ fölötti uralom, a pápaságot-e vagy a császárságot.

Az elsőnek Aquinoi Tamás, az utóbbinak pedig Dante volt az előharczósa.

Csak a XVI. és XVII-ik században kezdődött ismét világosság derengeni az elmékben, Jean Bodin, Monis Tamás, Smith Tamás, Hobbes kezdték az állam igazi célját és a polgárság ebben való jogait fejtegetni. A reformáció és az angol forradalom hatalmas tényezői voltak a népuralom megalapozásában, de csak Európa egyes részeiben. Locke írásai és az utána következőké Hume, Blakston, Rousseaus Montesquieu stb. tanításai is mélyítették és egyszersmind terjesztették a népuralom eszméit, de ezek sokkal közelebbiek már, mindnyájunk emlékezetében vannak, úgy hogy feleslegesnek tartom az elmúlt utolsó század küzdelmeit a népjogokért egyenként is felsorolni.

E helyütt csak azt a különös jelenséget kell felhoznom, hogy a nyugati, különösen a francia szellem, ha egyáltalában befolyással is volt hazánk demokratikus szellemének felköltésére, milyen nehezen és csak közvetve a német szellemén át tudott utat találni hozzánk.

Csak rá kell mutatni Magyarország első demokratái, a szerencsétlen véget ért Martinovics és társainak működésére. Mert lehetetlennek tartom, hogy e szerencsétlen véget ért rajongók gyászos

vége nagyobb eredményt nein ért volna el a magyar lelkekben, ha a magyar lelkek dispositiója nem lett volna olyan végtelen közönyös e szerencsétlen rajongók gyászos kimenetele iránt.

A történelem bizonyítja, nem is nagyon messze fekszik mögöttünk e kor, hogy e férfiak fellépése és működése úgyszólván semmi nyomot nem hagyott maga után.

A népjogok iránti érdeklődés csak Németország és a német bölcselkedők működése útján jutott hozzánk Kant és követői Fichte és különösen Hegel filozófiájának volt a legnagyobb hatása a hazai államférfiakra a múlt század 30-as és 40-es éveiben. Felsőbückeri Nagy, Deák Ferencz, Kossuth, Eötvös stb. És most a rövid visszapillantás után rátérhetek felolvasásom tulajdonképeni tárgyára.

A demokratia eseményének ideáljának a bevezetésben már elmondottak szerint nem a demokratia szervezetét, nem a polgárok választójogának terjedelmét, sem e jogok gyakorlásának módját tekintem, hanem annak tekintem azt a célt, vagy azokat a célokat, melyeket a népuralommal el akarunk érni, mert én az emberi szabadságnak is csak azt a lehetőségét tekintem, hogy az ember magát okosan elhatározhassa.

A demokratia ideálja szerintem az állammá egyesült szabad akaratú emberek közössége a végből, hogy benne a jogilag kötelezettek különböző igazságos céljaikat még a hatalom eszközeivel is elérhessék. A hangsúlyt pedig a meghatározásnál az *igazságos* célokra kívánom helyezni.

Igaz, hogy minden kormányforma, még az absolutismus is, ilyen kormányzati célokat hangoztat, de az emberiség évezredek történelme minden kétséget kizáró módon igazolja, hogy e célokat egyes egyedül a demokratikus kormányzati módszer képes elérni, mely lehet alkotmányos monarchia, vagy bármi más kormányforma.

És most legyen szabad azt az eszmét, azt a fogalmat melyre én a demokratia ideáljának, eszményének meghatározásánál a legnagyobb súlyt helyezek, t. i. az igazságot és az igazságos állami célok elérését közelebből megvilágítsam. E helyütt pedig meg fogják engedni, hogy egyszer magamat plagizáljam és egy nemrég másutt, t. i. az Ügyvédi körben felolvasott tanulmányomból olvassak fel egy részletet mely így hangzik:

És most kíséreljük meg, hogy az igazság, helyesebben az igazságosság fogalmát közelebről megvizsgáljuk.

Vannak fogalmak, melyeket rendkívül nehéz megközelíteni, sem a formás logikával, sem a természettudományi gondolkozással nem lehet közelükbe férni, az emberiség legmélyebben gondol* kozói próbálkoztak meg velük, lényük, tartalmuk sejtelve maradt mindvégig. Ilyen például a causalitas törvénye, vagy a végtelen köznapi szólás gyanánt használt fogalom. A végtelen térben és időben, utóbbi mint örökkévalóság, a mathesis is például úgy áll vele, hogy veleváló minden művelet végtelent eredményez. Avagy vegyük a causalitas törvényét, a természettudományi gondolkozás alapját Vájjon meddig tudjuk követni? Vizzel telt palaczkot kiteszünk erős fagynak, a víz megfagy és megrepszti a palaczkot, az oka az, hogy a víz halmazállapotban szilárdvá való válása, vagyis m g-fágyásakor nagyobb térfogatot foglal el és ekkor nagy erőt fejtven ki, szétfeszíti a palaczkot, hogy ennek a tüneménynek mi az oka, azt már nem tudjuk.

Hogy a legújabban felfedezett nemes ásványnak a rádiumnak α , β , és γ sugarai vannak, megállapította a tudomány, e sugarak mivoltát, mennyiségét, kisugárzása gyorsaságát is megállapította, megszűri és lefényképezi, de az okát mindennek a tudomány nem ismeri. Megállapítja a mikéntet, de nem tudja a miértet.

Ezek közé az úgynevezett transcendentális, gondolkozásunkat meghaladó fogalmak közé sorozom az igazságot és az igazságosságot is. Azt az igazságot értem az alatt, mely a jog és tételes törvény tartama legyen és a mely szerint a jogszabályt, a normát, a megállapított törvényt alkalmazni is kell. De az igazságos tartalmú jogszabályt igazságosan is kell alkalmazni.

A természettudományi gondolkozás és a szociológia legnemesebb szülöttje a szociális tudomány és jogtudomány terén kétségtelenül az ú. n. szociális érzés fogalma, a melylyel az igazság fogalmát magyarázni iparkodik és mely néha még az igazság elnevezését is helyettesíti; viszont bizonyos, hogy ezalatt gyakran többet mond, sokszor meg kevesebbet, mint a mi az igazság tartalma, Legtöbbször a kisember, a gyenge existenciák védelmét, ügyeik megértő kezelését, sőt magát az emberszeretetet is jelenti.

Holott ha az emberi nem történelmileg állammá alakult egy bizonyos mennyiségének egymás mellett való elhelyezésének és fejlődhetésének szabályait nézzük és vizsgáljuk, úgy kívánhatjuk ugyan, hogy azokban benne legyen az is, a mit szociális érzésnek nevezünk, de e szabályok maguk nemcsak szociális érzés, hanem egyéb is.

A történelmi iskola szerint valamely nép joga, egymás mellett való élésének szabályai, mint az illető nép szellemének, lelkének emanációja úgy van jól, a hogy van, mert a nép lelke, élete és fejlődésének folyamánya.

Az örök igazság szempontjából azonban, vagy hogy Spinoza szerint, *sub specie aeternitatis*, az örökkévalóság szempontjából tekintsük a kérdést, az igazság vizsgálatánál nem lehet irányadó a történeti fejlődés, hiszen például nálunk a jobbágyság is történelmileg fejlődött, de azért a jobbágyság intézménye nem volt igazságos intézmény, sem pedig az az állami berendezkedés nálunk, hogy bizonyos osztályok az adózás és katonáskodás alól fel voltak mentve, jóllehet, éppen ez osztályok teherviselés szempontjából erősebbek voltak.

Avagy a rabszolgaság intézménye, mely Angliában csak a múlt század elején, Amerikában éppen csak a múlt század hatvanas éveiben és csak sok évi véres háború árán töröltetett el, igazságos volt-e akkor, a mikor még fennállott, csak azért, mert történelmileg fejlődött? Bizonyára nem volt igazságos! Avagy igazságos volt-e az amerikai Déli-Államok alkotmányának plurális szavazati joga a rabszolgák számának aránya szét int? Hisz ez itt történelmileg fejlődött?

Az igazság eszménye, ideálja meg volt már a nemzetek történelmének bármelyik szakában, csak hogy nem ismerték fel a maga tisztaságában, avagy az erősei; nem engedték érvényesíteni,

A nemzeti jogélet megismerése és szorgalmas tanulmányozása azonban főképpen nálunk nemzeti és politikai szempontból nemcsak hasznos, de szükséges is, az abszolút igazság megismerésére azonban nem vezet. E kérdés azonban e tanulmány keretén kívül esvén, vele többet nem foglalkozom.

Kant »Grundlegung zur Methaphysik der Sitten« című művében az emberi erkölcsök

a szabadság, az emberi méltóság és a kötelesség fogalmának eszményének kutatásánál arra a megállapításra jut, hogy ez eszmék képezik az igazságnak is az alapját, ezeknek hatása és léte feltétlen és kategorikus, parancsoló, amint ezt különösen Verböczy is előszavában mondja, amidőn az igazságot az etikára, t. i. Aristoteles etikájára, illetve annak 11. könyvére alapítja.

És csodálatos, meglepő, hogy a lebilincselő okfejtéssel hiánytalanul, logikai hézag nélkül megállapított tételei viszont mind olyanok, melyek ugyancsak meg voltak az ő hiánytalan logikai fejtegetései előtt is, és hirdették az írás, a próféták és hirdette az evangélium.

Mert ha azzal kezdi művét, hogy: »Es ist überall in der Welt, ja überhaupt auch ausser derselben zu denken möglich, was ohne Einschränkung für so gut könnte gehalten werden, als ehr guter Wille.« — »Az egész világon, de azon kívül is semmit sem gondolhatunk, amit megszorítás nélkül jónak mondatunk, mint csak a jóakaratot,« vagy ezek a tételei:

»Handle nur nach derjenigen Maxime, durch die zugleich wollen kannst, dass sie ein allgemeines Gesetz werde.« — »Csak azon maxima, azon elv szerint cselekedjél, mely által egyúttal azt akarhatod, hogy ez elv egyúttal általános törvénnyé váljon,« vagy:

»Handle so, als ob die Maxime deiner Handlung durch deinem Willen zum allgemeinen Naturgesetz werden sollte.« — »Cselekedjél akként, mintha cselekvésed elve a magad akaratod által általános természeti törvénnyé váljon,« vagy:

»Handle so, dass du die Menschheit sowohl in deiner Person, als in der Person eines jeden andern jederzeit zugleich als Zweck niemals bloss als Mittel brauchst.« — »Cselekedjél akként, hogy" az egész emberiséget úgy a magad személyedben, mint minden más személyében mindig egyúttal mint célt, de soha csak mint eszközt használjad,« vagy:

»Handle nach der Maxime, die sich selbst zugleich als allgemeines Naturgesetz zum Gegenstand haben könne.« — »Cselekedjél azon maxima, azon elv szerint, amelyik egyúttal önmagát általános természeti törvény tárgyául tarthatja.«

Az általunk idézettek olvasva, lehetetlen, hogy fel ne ismerjük bennük azokat az eszméket melyek előttünk majdnem kétezer év előtt a próféták és az evangélium is használtak és hirdettek.

És ha művei egy helyén azt kiáltja fel:

»Wenn die Gerechtigkeit untergeht, so hat es keinen Wert, dass Menschen auf der Erde leben.« — »Ha az igazságosság elmerül, eltűnik, akkor nincs semmi értéke, semmi értelme annak, hogy emberek éljenek a világon,« úgy viszont az előbb említett műve, az erkölcsök methaphysikája végén kénytelen bevallani, hogy az egész kérdés túlhaladja az emberi gondjokozási képességet eme szavakkal:

»Und so begreifen wir zwar nicht die praktische unbedingte Notwendigkeit des moralischen Imperativs, wir begreifen aber doch seine Unbegreiflichkeit, welches alles ist, was billigerweise von einer Philosophie, die bis zur Grenze der menschlichen Vernunft in Prinzipien strebt, gefordert werden kann.« — »így tehát nem fogjuk ugyan fel, nem értjük meg az erkölcsi parancs praktikus feltétlen szükségességét, megértjük azonban a meg nem érthetőségét, ami elvégre minden, amit követelhetünk egy olyan bölcselettől, amely az emberi ész határáig princípiumok, elvek után kutat.

A nagy gondolkozó eme kételyei daczára eszményei az erkölcsről, a kötelességről, a szabadságról, az emberi akarat autonómiájáról és az igazságról egy nagy nemzet egész gondolkozását, cselekvését és fejlődését egy századnál tovább és most is irányítják, mert mégis csak eltalált az ész és gondolkozás útján az isteni eszmékhez.

A természettudományi gondolkozás útján még ennyire sem juthatunk, mert ezen az úton vagy az Übermensch teoriához, vagy a határnélküli individualizmus és önzéshez érünk.

És ezért sorakoztatja a modern szocializmus és a katolikus bölcseket is Kantot ideálja támogatói közé, mert szerinte is a közösség érdekei irányítják az egyéni cselekményt.

De elég volt már a theoretizálásból, és csak egész röviden az igazság mivoltát — amennyiben ez mint szerintem transcendentális eszme megállapítható — emberszereteten alapuló amaz erkölcsnek nevezem, mely mindenki jogát tiszteli és mindenkinek megadja a magáét. Olyan emberszeretet az, mely az önzés és önfeláldozás közötti középutat járja, és amely szerint az egyes emberbe beleplántált önzésből annyit feláldoz, mint amennyi az egész közösség javára szükséges, olyan

emberszereteten alapuló erkölcs, melyről meg van írva, hogy ha az angyalok nyelvén beszélnének, pengő czimbalom és zengő érez a beszédünk, ha nincsen bennünk emberszeretet.

Már a középkorbeli svájci nagy jogtudós és költő, Sebastian Schmiedt mondja, hogy »Wer Gerechtigkeithält in der Hand, des Gewalt mag haben langen Bestand.«

A demokratiának arra kell törekedni, hogy az államélet minden nyilvánulásában az igazságosság jusson érvényre, annak az igazságosságnak, ahogy ezt én értelmezem, mely kibékít és nevel, és az emberben nyugvó minden jó tulajdonságot és energiát életre kelti. Igazságos közigazgatást és jogszolgáltatást, és amit elsősorban kellett volna felemlítenem, igazságos közteherviselési rendszert, melyre vonatkozólag már az írás is mondja, hogy »jaj azoknak az írástudó farizeusoknak, kik a nép vállaira elviselhetetlen terheket raknak, de azokat ők maguk kisujjukkal sem érintik.«

A történelemből láttuk, hogy még a demokratikus elnevezésű köztársaságok sem biztosítják föltétlenül az igazságos kormányzás célját. Csak egy pillantást kell vetni a nagy vizén túlra, az Északamerikai Untára, ahol például, mint már említettem, csak a múlt század 60-as éveiben nagy és véres háború árán lehetett eltörölni az emberiség legutálatosabb intézményét, a rabszolgaságot, és ahol még most is a féktelen Individualismus és egoismus egész néposztályokat kizsarol bűnös önző céljaira.

Wilhelmasbach »Die moderne Demokratie« című nagy művében »Die Gleichheit vor der Steuer« feliratú fejezetében beható fejtegetés után arra a megállapodásra jutott, hogy: »Diese vier Tatsachen bewirken, dass die Gleichheit vor der Steuer nirgend so selten anzutreffen ist, wie in den Demokratien, einzelne rühmliche Ausnahmen, wie der Kanton Baselstadt abgerechnet. Im folgenden soll es näher ausgeführt werden« stb. Vagyis még a tiszta demokratiákban sem tudták még mind a demokratikus célokat, mint pl. az igazságos közteherviselést, keresztül vinni, t. i. igazságos a szegények és igazságos a tehetősek, vagyonosak iránt. Nem akarok részletekbe bocsátkozni, és ezért nem is térek ki e részletkérdésekre és csak arra a megállapodásra jutok, hogy ámbár maga a demokratikus kormányforma is nem biztosítja feltétlenül és bizonyossággal az általam meghatározott demokratikus ideált a maga teljességében, de viszont annyi bizonyos, hogy felismer-

tetvén a helyes, általam fent megállapított ideált, az igazi államérdek legkönnyebben a demokráciában érvényesülhet.

De azért még sok és nehéz küzdelemre lehetünk elkészülve, míg az emberiség felismeri, hogy akár a mi hazánkban is általánosságban felismerjük az igazi és helyes állami czélokot, a demokratikus ideált, és amíg aszerint fogunk cselekedni és aszerint kormányoznak. »The martirdom of men,« az emberiség vértanúságának nevezi Windwood Read, egy temperamentumos angol történetíró az ő »kultúrtörténetét,« mert valóságában úgy van, hogy az emberiség eddig minden igazi haladást a kultúrában és az általános emberi jólétben csak tengernyi szenvedéssel és könnyel váltotta meg.

És midőn befejezem talán kissé túlságos doctrinär fejtegetésemet és köszönöm a szíves türelmeteket, azzal végzek, amivel az ügyvédi korbéli tanulmányom felolvasását végeztem, a| Plató kijelentésével és tanításával, hogy csak egy *eszményért*, egy ideálért érdemes élni és küzdelem az igazságért.